

VESTIGIS ARQUEOLÒGICS
I EDIFICIS HISTÒRICS ALS
TERMES DE CÀNOVES
I SAMALÚS

EDUARD RIU I BARRERA

A la junció entre el massís del Montseny i la depressió prelitoral del Vallès, el terme de Cànoves i Samalús presenta una dualitat ben marcada. Aquesta doble condició deguda a la coexistència de dos medis ben diferents és alhora natural i també històrica. Els dos sectors han tingut un desenvolupament divers i no gaire articulat que més aviat s'ha adscrit al de les regions dins les quals s'integren, és a dir, la muntanya i la plana del Vallès. Dos terços del terme municipal pertanyen al sector muntanyenc estès per l'abrupte vessant meridional del Montseny, que baixa des del pla de la Calma fins a la planícia prelitoral cobert de bosc i de matolls. Aquests terrenys han comptat sempre amb un poblament i una explotació força febles, trencats per períodes relativament breus de colonitzacions puntuals. L'altre terç del terme pertany plenament a la plana vallesana, que regada per les rieres que baixen del massís, primordialment la de Vallforners o de Cànoves i la de Riumogent o de Vilardell, es troba intensament conreada i poblada des de molt antic.

VESTIGIS IBÈRICS I VIL·LES ROMANES

Com s'acaba de dir, la planícia vallesana ha estat fortament ocupada des de la prehistòria, com posen de manifest les constants troballes arqueològiques que s'hi produeixen. Tanmateix, en la part del terme de Cànoves i Samalús que correspon a aquesta regió no hi ha constància de descobertes tan velles. Pel que fa a les terres del Montseny no sembla pas que la seva ocupació i explotació siguin coses gaire remotes i, de fet, aquí els vestigis arqueològics prehistòrics no es remunten abans del neolític final o calcolític i, encara, aquests són escadussers, de poca entitat i es limiten a sepulcres del tipus megalític, mentre que no hi ha cap indicatiu d'assentaments de població, sigui en coves o a l'aire lliure. Cal remarcar, a més, que a les alçades assolides llavors, fins a la vora de la cota dels mil metres, no torna a haver-hi testimonis d'ocupació fins molts mil·lennis després, a partir de la conquesta carolíngia.

Els vestigis arqueològics posteriors corresponen al període del bronze final i, bàsicament, a l'època ibèrica, encara que aquests pertanyen, majoritàriament, a estacions de natura indeterminada, mai excavades i tan sols conegudes per troballes superficials de ceràmica d'aquest període, a excepció. Tots els jaciments es troben en les petites elevacions del peu de la muntanya i en

cap cas superen la cota dels cinc-cents metres. A Cànoves i Samalús s'ha donat per descomptada, sense que hi hagi proves fefaents, la presència d'un poblat ibèric a les elevacions del Puig Castell i de les Ferreries, on es pot trobar ceràmica ibèrica en superfície, indicatiu cert, això sí, d'una certa ocupació de lloc. Pel que fa al forn de ceràmica de Can Periques, considerat sovint d'època ibèrica o romano-republicana pel fet d'estar associat a la vil·la romana de can Martí (Aquilué, Pardo, 1990, 90), la seva morfologia de planta quadrada i fumerals rectangulars al garbell no resulta prou indicativa ni exclusiva d'aquestes descripcions cronoculturals, per la qual cosa sembla molt més prudent deixar-les en entredit.

Els únics vestigis pròpiament ibèrics del terme no corresponen pas a cap enclavament de població, sinó a un petit tresor de monedes que fou trobat al desbrossar el bosc dels voltants del Molí d'en Ribes a prop de Sant Muç de Cànoves. La manca d'un context arqueològic precís a aquesta troballa, feta cap a mitjan s. XX, no se sap si és deguda a l'absència real o bé a la incapacitat de reconèixer-lo per part dels descobridors i comentaristes. Sigui com sigui, només hi ha constància que varen aparèixer entre unes pedres i que hi havia, almenys, quaranta-una peces ibèriques de patró romà, de les quals vint-i-una eren de la seca Lauro, que els estudiosos coincideixen a ubicar dins de la comarca del Vallès Oriental i relacionen amb el topònim de Llerona (Estada, Villaronga, 1967; Vilallonga, 1982, 174-176). De les altres monedes que corresponen al grup centre-català, una era de la seca Laiesken i una altra d'Ilturo, mentre tres corresponien a Iltircesken i, per últim, del grup ausetà cinc corresponien a Ausesken i el mateix nombre a Eusti. Se sap que hi havia cinc monedes més però no pogueren ser vistes pels qui les estudiaren.

Aquest atresorament s'ha de datar per la cronologia del conjunt de les peces al tombant dels s. II-I aC, en una etapa de plena dominació romana. Pel que fa a les especulacions sobre el comerç dels pobles ibèrics vallesans fetes a partir d'aquest lot monetari cal dir que no tenen gens de solidesa, ja que han associat coses tan poc equiparables en una economia antiga com el comerç i la circulació monetària, a més de suposar que ambdues estarien mecànicament representades, sense cap mena de distorsió, en l'atresorament concret de Cànoves. Així mateix no pot confiar-se l'explicació del motiu de l'amagatall al pas dels cimbres cap al 104 aC, pel simple fet de ser l'únic episodi bèl·lic documentalment conegut que coincideix en el temps amb la datació de les peces (Estrada, Villaronga, 1967). En realitat, les motivacions de la formació de tresors i de la seva ocultació són sempre molt més complexes i diverses que la reducció simplista a causes militars conjunturals.

El tresor de Cànoves pertany a l'etapa primerenca de la dominació romana, durant la qual aquesta va permetre una certa forma d'autoorganització de la societat ibèrica, exemplificada en les mateixes encunyacions monetàries

locals o el manteniment dels poblats. No gaire més tard, cap al canvi d'era, es va produir el desmantellament sistemàtic de la societat indígena amb l'expropiació de les terres i la total liquidació de les seves formes de poblament. Hi ha, però, una determinada arqueologia que no només ignora sistemàticament i perillosa tots aquests processos, sinó que els nega absolutament a favor d'una irreal i inexplicable romanització incruenta, segons la qual la societat ibèrica s'hauria autodissolt per una mesella assimilació davant la superioritat dels dominadors itàlics.

Durant el s. I aC, sobre les terres espoliades, els romans començaren a implantar un ordit de vil·les rurals, és a dir, d'explotacions agrícoles de neta funció colonitzadora. Justament les restes romanes de can Martí, també coneguda per can Pujades, a Samalús, corresponen a un d'aquests establiments primerencs. L'assentament es troba situat a la falda mateixa del turó de Puig Castellar, on se suposa que hi havia hagut un poblat ibèric. La descoberta de la vil·la es va produir el 1957 i des de llavors només ha estat objecte d'una intervenció de conservació i documentació feta l'any 1981. De les restes constructives trobades es pot suposar que era un edifici de planta rectangular amb quatre ales de dependències ordenades a l'entorn d'un pati central o atri. Les

CLIXE PROCEDENT DE L'ARXIU FOTOGRÀFIC DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Cànovas. Vista general de l'any 1905-1915.

parts reconegudes constituïen l'angle nord-est de l'edificació, en concret la peça més representativa de la vil·la, situada al centre de l'ala septentrional i que comptava amb un paviment fet de picadís o *opus signinum* amb un mosaic monocrom blanc amb un emblema policrom al mig. Així mateix es va posar al descobert part del recinte angular del nord-est i la peça immediata de l'ala oriental, pavimentada també amb picadís de decoració amb tesselles i pintura als murs perimetrals del primer estil pompeià. Per últim, el tram que sembla correspondre al pati o atri del complex presenta també un paviment d'*opus signinum* amb tesselles encastades. Estilísticament els paviments i les pintures permeten datar la implantació de la vil·la cap al tombant dels s. II-I aC, en època romana republicana. Per la cronologia de la terrissa associada al jaciment cal pensar que la vida del complex fou molt curta, perquè sembla que no va superar el anys trenta del s. I aC, sense ser mai més reocupat (Aquilué, Pardo, 1990).

Tant la morfologia de l'edifici com la seva decoració presenten una filiació itàlica manifesta que s'ha d'entendre en relació directa a la procedència dels colons que el devien fer alçar. La seva breu ocupació podria haver estat producte del fracàs de les operacions inicials d'implantació romana sobre el territori ibèric vallesà. A banda d'aquesta vil·la de curta existència, als termes de Cànoves i Samalús hi ha notícies d'altres vestigis d'època romana en els llocs de can Berengueret, can Caseta, can Julià, can Llivants, can Marquès, can Pujadetes i pla del Castellar, a més dels enterraments de cal Mestre i de l'ermita de Sant Salvador de Terrades (Estrada, Villaronga, 1967, 183-184), on es va trobar una sepultura feta amb tègules. Com que cap d'aquests jaciments no ha estat excavat ni prospectat arqueològicament, res no es pot dir amb certesa de la natura dels establiments als quals corresponen, ni molt menys de la cronologia de l'ocupació, per bé que cal pensar que es tractaria de vil·les o dels seus annexos agrícoles i que tindrien una durada que es podria allargar durant tot l'imperi. Cal dir que, com s'ha observat arreu del país, la gran majoria d'explotacions rústiques romanes s'implantà a les terres planes i gairebé mai no s'enfilaren per indrets muntanyosos ni aprofitaren les terres més marginals. En aquest cas, com de costum, tots els vestigis romans s'han de localitzar a la plana del municipi o bé a la falda de les primeres estribacions muntanyoses, però no n'hi ha cap més amunt del Montseny, com tampoc no se'n troben a tota la resta del massís, que, de fet, no fou conreat i poblat de forma àmplia fins després de la caiguda de l'imperi romà.

ESGLÉSIES I CASTELLS FEUDALS

El discurs històric tradicional considerava la conquesta musulmana

d'inicis del s. VIII la causa del despoblament generalitzat de les terres planes i la fugida dels seus habitants cap a l'alta muntanya pirinenca, d'on baixarien al cap d'un segle per començar a colonitzar de nou o "repoblar", sota la protecció comtal, les regions desocupades a mesura que avançava el domini carolingi. Avui en dia aquesta explicació trontolla, per no dir que ha caigut en un descrèdit total. Sense cap mena de proves que permetin sustentar-lo, aquest catastrofista vaivé de la població ha estat posat del tot en dubte. Per contra, s'insinua tot un altre procés, completament independent dels fets militars, que s'hauria iniciat a partir de la dissolució de l'imperi romà i de les seves formes socials. Diferents indicis fan pensar que dins de la profunda transformació que es va encetar de resultes de tot plegat, s'inclou un procés d'expansió agrícola que va comportar la colonització d'àmplies àrees tingudes fins llavors per marginals. Entre els segles V i X es van conrear i poblar moltes de les terres que durant l'imperi romà no ho havien estat mai a la muntanya mitjana i alta, de forma que cap a l'any mil la Catalunya Vella presentava una extensa i densa ocupació, de la qual són testimoni tant els documents de l'època com les arquitectures i altres restes arqueològiques.

Dins del període comprès entre l'esfondrament de l'imperi romà i la feudalització, és a dir, per un lapse d'uns quatre o cinc segles, el registre arqueològic va esllanguint-se a poc a poc fins esdevenir tan minso que, segons com, pot considerar-se inexistent. Les formes socials que succeïren l'imperi al llarg del regne visigòtic i les convulsions ocasionades per l'ocupació musulmana i la conquesta carolíngia, semblen haver generat uns testimonis arqueològics de poca entitat, per la qual cosa la seva identificació resulta, si més no, difícil. Per tant, com en moltes de les regions de l'Occident mediterrani, sobretot en ambients rurals, hi ha una absència absoluta de vestigis que es puguin reconèixer i, més enllà de la desocupació de les vil·les romanes, definitivament sentenciades entre els s. VI-VII, tan sols hi ha primis indicis dels nous establiments rurals que les succeïren i que precediren els nuclis de poblament feudal futur.

D'aquesta mena de restes no n'hi ha testimonis als termes de Cànoves i Samalús ni als seus voltants, d'acord amb allò que és comú per a molts altres indrets i, així mateix, com també passa arreu, d'una manera que sembla força sobtada, entre el s. X i la centúria següent començaren a alçar-se pertot i sobre uns territoris aparentment desocupats unes potents arquitectures que corresponen als enclavaments de l'emergent poder feudal com són les fortaleses, els temples i els cenobis. Tanmateix, per altra banda, se segueix sense conèixer o es fa molt difícil reconèixer els vestigis coetanis de poblament pagès, del qual, de fet, no hi ha testimonis arquitectònics febaents fins als s. XV-XVI. L'emergència a la fi del domini directe carolingi d'una ferma aristocràcia local, laica i eclesiàstica, encapçalada per les dignitats comtals esdevingudes

hereditàries i territorialitzades, fou la classe que va desenvolupar a partir del s. X una importantíssima activitat constructora sota les formulacions primer preromàniques i des de l'inici del s. XI plenament romàniques. La generalització, dins del procés de feudalització, de l'ordenament parroquial com a fórmula d'enquadrament de la població pagesa es va produir de forma similar a la formació d'una xarxa castellera, que lluny d'oposar-se a un suposat enemic remot, com s'ha volgut explicar, va sorgir de les virulentes tensions intestines de l'aristocràcia i de la pressió d'aquesta sobre la pagesia.

En aquest context cal entendre l'aparició de les parròquies de Sant Muç de Cànoves i de Sant Andreu de Samalús, documentades en escriptures d'ençà la segona meitat del s. XI, la primera el 1077 i la segona temps abans, l'any 1059. Cal assenyalar que el testimoniatge documental no vol dir pas, inequívocament, que els temples no existissin de força abans, tant si tenien o no la condició parroquial. Tanmateix, la cronologia d'aquestes primeres cites no desentona en el procés general de consolidació de les xarxes parroquials, encetat temps abans i consolidat llavors (Pladevall, 1993). De l'arquitectura d'ambdós edificis només la part més antiga del de Samalús es correspon amb la datació de les primeres cites documentals. Així, el temple del s. XI era d'una sola nau rectangular amb volta de canó i estava capçat per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera amb tres finestrelles de doble esqueixada i decoració externa de lesenes. El petit campanar, que era de planta quadrada i un sol pis, compta amb una decoració d'arcuacions cegues i lesenes a les quatre arestes. Per contra, l'església de Cànoves tot i ser d'origen romànic no conserva vestigis tan antics i les parts més velles de la seva fàbrica poden remuntar-se, com a molt, fins al s. XII, si bé es dona per una obra de la centúria següent en la major part. L'edificació compta amb una nau de planta rectangular i coberta de canó reforçada per un arc toral. L'absis que hi ha a llevant és semicircular, amb finestres de doble esqueixada i sense cap ornamentació a l'exterior. El portal d'accés es troba al frontis ponentí i està constituït per una arcada de mig punt amb arquivolta. Dos trams de factura constructiva diferent constitueixen la nau, que cal considerar el producte de la conjunció d'obres diverses (Martí *et alii*, 1981; Anglada i Pladevall a Pladevall (dir), 1991, 325-327).

Un altre enclavament feudal present al terme és el castell de Cànoves, situat al nord d'aquest nucli de població, prop de la riera de Vallforners i al costat d'un mas nou anomenat així mateix el Castell. L'edifici es troba en un estat avançat de ruïna, si bé dels seus vestigis encara es pot conèixer que es tractava d'una construcció de certa envergadura i constituïda per diferents cossos, entre els quals destaca una nau de notables dimensions, d'uns 20 x 8 m. En la façana sud-oest, la millor conservada en alçada, s'obrien tres finestres. Unit a aquesta nau hi ha un cos de planta gairebé quadrada, de 15,5 x 16 m, molt

F. BLASI. CLIXÉ PROCEDENT DE L'ARXIU FOTOGRAFIC DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Samalús. L'església l'any 1935.

malmès. A la banda occidental presenta un cos que surt i que podria haver estat una bestorre. La fàbrica del castell no és de fàcil datació ja que presenta un senzill aparell de difícil atribució cronotipològica, fet amb carreus poc treballats i disposats sense gaire regularitat, dins del qual certes diferències poden assenyalar l'existència de diferents etapes de construcció, que poden anar des del preromànic a la baixa edat mitjana. Les referències documentals més antigues al castell es troben en escriptures de final del s. XIII, quan era domini del llinatge dels Bell-lloc, i sembla que l'havia obtingut per matrimoni Bertran de Bell-lloc, senyor del castell del mateix nom a la Roca del Vallès. El seu fill, Rimbau de Bell-lloc i Alemany, marit de Guillelma de Capellades, a més de senyor de Cànoves ho era d'Altaflor i Constantins, així com castlà d'Almoster i Reus. Se sap que un seu descendent, Simó de Bell-lloc, tenia la intenció de bastir-hi una capella. El 1345 n'era senyor Huguet d'Empúries i el 1376 Guerau de Queralt. Cap a darrer quart del s. XIV el terme del castell de Cànoves tenia cinquanta-vuit focs de poblament. Durant el quatre-cents el domini del castell va passar al llinatge dels Centelles (Brasó, Català, Fluvià, 1969; Bolòs i Piquer a Pladevall (dir.), 1991, 325).

CASES DE PAGÈS, PARRÒQUIES I ERMITES

Com s'ha dit no hi ha al terme vestigis fefaents de les cases pageses anteriors al s. XV-XVI. La gran activitat constructora o reconstructora que es va produir en aquesta centúria va renovar completament l'habitatge rural, de forma que tots els masos hi corresponen o bé són dels segles posteriors. Cal assenyalar que això no es tracta pas d'un fet casual i local, sinó que aquesta situació és extensible a gairebé tota la Catalunya Vella. Usualment s'explica com una conseqüència més de l'arrencada de la prosperitat pagesa a la sortida de la crisi feudal i, en concret, del final pactat a les guerres remences del s. XV. Fou justament en el cinc-cents quan la residència i centre del treball agrícola va adoptar, per primer cop, una notable formulació arquitectònica amb una tipologia ben fixada, força uniforme i de llarga durada, que ha persistit fins al present.

D'aquesta manera a Cànoves i Samalús, tant als sectors muntanyencs del peu del Montseny com als de la plana vallesana, hi ha un bon nombre de masies bastides majoritàriament entre els segles XVI i XVIII, sempre d'acord amb la morfologia pròpia de la casa cerealística (Llobet, 1990, 389-403). A Cànoves les edificacions rurals més antigues semblen ser can Ribes i el molí de can Ribes, ambdues del s. XVI segons es desprèn dels seus finestrals gòtics amb arc conopial calat, d'un tipus que també es troba a l'edifici més antic del complex de casals agrupats al voltant d'un barri tancat per dos portals que

conformen can Congost. Als segles XVII-XVIII corresponen can Volard i can Quintana, amb sengles portals de grans dovelles i finestres rectangulars emmarcades per carreus de bona talla. Un exemple arquetípic de casa pagesa és can Cuc de la Muntanya, un edifici de planta baixa, pis i golfes amb coberta de doble vessant i façana ordenada simètricament amb un portal adovellat central i finestres rectangulars amb dates de 1711 i 1726. Un mas tipològicament similar però de dimensions i construcció molt més senzilles és el Villar, datat entre els segles XVIII i XIX, mostra del tipus de casa pagesa associat al creixement agrícola que va assolir el seu zenit en la segona meitat del vuitcents, quan en la totalitat del terme s'arribaren a comptabilitzar uns cent quaranta masos (Comas i Suriñach, 1986). Testimoni d'antigues activitats bosquerols seria el suposat forn de pega de Cànoves, molt malmès, de cronologia impossible de fixar i morfologia singular, que es troba situat a les proximitats de la carretera entre els nuclis de Cànoves i Samalús (Raurell, 1994).

A la banda de Samalús les cases més velles són la de can Julià, de tipologia convencional, amb portal d'arc de mig punt i finestres rectangulars amb guardapols, una d'elles datada el 1578 amb el nom de Jaume Julià inscrit. Així mateix en un cos annex a la casa hi ha consignada la data de 1592. També del s. XVI, potser lleugerament anterior, és la part més antiga de can Bot segons es coneix del finestrall gòtic conopial que hi ha a la façana. La casa va ser reformada i ampliada cap al s. XVIII i així en el portal consta la data de 1701; a més també poden ser d'aquesta centúria el balcó de damunt de l'entrada i la galeria arcada. Un pont comunica i uneix la casa amb la capella de la Mare de Déu del Carme, que és un petit edifici de planta quadrangular amb façana neoclàssica popular, obra de la primera meitat del s. XIX, emmarcada per dues pilastres amb capitells corintis que suporten un frontó triangular de coronament amb un campanar d'espadanya. La casa va passar a mans de la família Batista i Roca l'any 1910 (Comas i Suriñach, 1986).

De la transformació de les cases de pagès en senyoriúols residències temporals de grans propietaris en són mostra les reformes fetes per l'arquitecte Manuel Joaquim Raspall i Mallol a cal Flequer el 1912, amb un llenguatge entre tardomodernista i classicista a la tanca de la finca i a la terrassa amb pèrgola. Molt exagerada fou la remodelació de can Bori, ara dit el castell de Samalús, que a les primeries del s. XX va convertir el casal antic en un castell neogòtic segons patrons formals d'influx anglosaxó, amb un cos central amb torrelles, cobertes de xapitells, grans finestrals i torre circular emmerletada. L'edifici és propietat de la família Puig de Càrcer, amos d'un extens patrimoni al Montseny.

Al terme de Cànoves existeix la capella de Sant Salvador de Terrades o de can Quintana, obra de l'arquitecte Josep Maria Pericas, alçada el 1930 en substitució d'un antiga església de planta rectangular i coberta de fusta amb

una espadanya, a l'interior de la qual hi havia un retaule barroc, un plafó de rajoles i nombroses presentalles, a més d'un canelobre del s. XIV. La primera menció a la capella es remunta a l'any 1226 (Martí, 1981, I/1 232). A Samalús hi ha les ermites de la Verge de la Salut i de Santa Eugènia. La primera va ser construïda l'any 1720, encara que el 1902 fou substituïda per l'actual fàbrica neomedieval. El temple dedicat a santa Eugènia és una obra del s. XVI de nau única amb dos trams separats per un arc de diafragma apuntat i coberta de dues vessants amb una espadanyeta. La documentació més antiga que hi fa referència és del 1308 i havia tingut un retaule del s. XVI al guardapols del qual constava la llegenda "A XX de abril de l'any 1585 foren administrados Joan Cavaller i Benet Julià. Foren obres Jaume Mascaro y March Bot" (Martí *et alii*, 1981 I/2, 457-459).

Les profundes transformacions al camp català a partir de la fi del conflicte remença i la progressiva emergència d'una forta pagesia s'observen no tan sols amb la de per si prou eloqüent capacitat per bastir cases d'una potent i persistent arquitectura com les que s'han ressenyat més amunt i que han arribat, sovint, en ple ús fins a l'actualitat, sinó també amb l'inici d'ençà del s. XVI d'uns llargs i constants processos de reformes i ampliacions dels primitius temples parroquials que havien restat, pràcticament, immutables des de la construcció romànica entre els segles XI i XIII. A partir de llavors l'autoorganització en obreria dels parroquians i la creació de beneficis per alguns dels seus membres portaren a la profunda modificació morfològica dels edificis originals, afavorida també per la introducció de la litúrgia tridentina i més tard, sobretot, per la redecoració barroca que va propiciar el gran creixement del s. XVIII.

La primitiva església de Sant Muç de Cànoves va ser reformada, potser cap al s. XVI, amb el sobrealt de la coberta amb murs espitllers i l'elevació d'una torreta campanar damunt la façana de ponent. A les façanes laterals oriental i occidental, així com a la capçalera, s'afegiren quatre capelles, dues per banda, i la sagristia rere l'absis, mentre que hi ha constància que el 1591 es va enllestir el retaule major i també és del cinc-cents la pica baptismal. En el darrer quart del s. XIX el cor de fusta va ser substituït per l'actual d'obra amb arc rebaixat (Martí, 1981, I/1 233-235; Pladevall a Pladevall (dir.), 1991, 326). El temple de Sant Andreu de Samalús fou una parròquia adscrita a la mensa episcopal de Barcelona, la qual hi tenia el dret de patronatge. Com en el cas anterior la coberta de l'edifici fou sobrealtada i a l'absis el mur perimetral que s'aixeca damunt de l'obra romànica presenta un seguit d'espitllers. Tant l'interior de la nau com la façana de ponent foren reformades al llarg del s. XVI: en el dintell de la portada occidental hi ha la data de 1580. Sembla que el sobreaixecat del petit campanar romànic de migdia estava en obres l'any 1629. Durant el s. XVI es va bastir una de les capelles afegides al mur septen-

trional, mentre que fou el set-cents que va construir-se l'altra, per bé que ambdues estan cobertes amb voltes de creueria de tardanes ressonàncies gòtiques. Del s. XIX són la capella de la banda de migdia i la sagristia, unida a la rectoria. Abans dels fets revolucionaris del juliol del 1936 l'església tenia diversos retaules barrocs (Martí, 1981, I/2 454-458; Pladevall en Pladevall (dir.), 1991, 326-327).

BIBLIOGRAFIA

AQUILUÉ, X.; PARDO, J., 1990, "La vil·la romana de Can Martí (Samalús, Vallès Oriental)", *Cypsela* (Girona), núm. VIII, p. 87-100.

ARXÉ, J., 1990, "L'arqueologia a l'àrea del Montseny. Evolució del poblament a l'Antiguitat", *Monografies del Montseny* (Viladrau), núm 5, p. 145-169.

C(ATALÀ), P.; B(RASÓ), M.; F(LUVIÀ), A. DE, 1969, "Castell de Cànoves", *Els castells catalans*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, vol. 2 p. 198-201.

COMAS I SURIÑACH, C., 1986, Fitxes corresponents al municipi del Cànoves i Samalús de l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

ESTRADA, J.; VILLARONGA, L., 1967, "La 'Lauro' monetal y el hallazgo de Cànoves (Barcelona)", *Ampurias* (Barcelona), XXIX p. 135-195 .

LLOBET, S., 1990, *El medi i la vida al Montseny. Estudi geogràfic*, Museu de Granollers – Associació Excursionista de Granollers, Granollers. Hi ha una primera edició espanyola a càrrec del CSIC, Barcelona 1947.

MARTÍ BONET, J.M. et alii, 1981, *Catàleg monumental de l'arquebisbat de Barcelona. Vallès Oriental*, vols. I/1 i I/2, Arxiu Diocesà de Barcelona, p. 230-237 i 452-463.

PLADEVALL, A. (dir.), 1991, *Catalunya Romànica* vol. XVIII *El Vallès Occidental. El Vallès Oriental*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 325-327.

PLADEVALL, A., 1993, "El Montseny a l'època medieval. L'organització religiosa", *Monografies del Montseny* (Viladrau), núm. 8, p. 100-124.

RAURELL, J., 1994, "Breu història sobre els forns de pega" *Monografies del Montseny* (Viladrau), núm. 9, p. 181-187.

VILALLONGA, L., 1982, "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi", *Fonaments* (Barcelona), núm. 3, p. 135-183.